

IRSTI 18.41.51

А.А. Юсупова¹, Н.Т. Құлданов²

¹Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы қ.,
Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ БАЛАЛАР ДАУЫСЫМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының білім беру саясаты адамның зияткерлік, көркем, рухани-адамгершілік тәрбиесінің бірлігін жүзеге асыруға бағытталған. Сұлулық сезімін дамыту, өнер туындыларын түсінуге және бағалауға үйрету қазіргі адамның білім алуына қажет.

Жасөспірімдер қарқынды шығармашылық дамуы мен ерте музыкалық білім беруі үшін ең қолайлы болып табылады. Есту, музыкалық есте сақтау, дауысты үйлестіру - бұл толыққанды шығармашылық тұлғаның жалпы дамуына ықпал етеді. Сондықтан, мектеп жасындағы балалардың ән салу дағдыларын белгілі әдістер арқылы дамыту маңызды және мектептің алғашқы күндерінен бастап аса үлкен жауапкершілікті талап етеді.

Бұл мақалада мектеп жасындағы оқушылардың ән айту дағдыларын қалыптастырудың теориялық негіздері талқыланып, онда баланың өміріндегі музыка мен әнге тәрбиелік маңызы бар мәселелер зерттеледі, балалардың ән айтудағы дағдылары мен жас ерекшеліктері мен белсенді даму мәселелері қарастырылғын.

Түйін сөздер: ән айту дағдылары, артикуляция, балалардың дауысы, шығармашылық даму.

Аннотация. Образовательная политика Республики Казахстан направлена на осуществление единства интеллектуального, художественного, духовного и нравственного воспитания личности. Развивать чувство прекрасного, учить понимать и ценить произведения искусства необходимо для воспитания подрастающего поколения.

Школьный возраст - самый благоприятный для интенсивного творческого развития и раннего музыкального образования ребенка. Развитие слуха, музыкальной памяти, координации между слухом и голосом – все это способствует общему развитию и становлению полноценной творческой личности. Поэтому развитие певческих навыков у детей через определенные методы и приемы - актуально и требует решения с первых дней обучения в школе.

В данной статье рассмотрены теоретические основы формирования певческих навыков у школьников, исследованы вопросы воспитательного значения музыки и пения в жизни ребенка, охарактеризована певческая деятельность детей, рассмотрены возрастные особенности и процессы активного развития младших школьников.

Ключевые слова: певческие навыки, артикуляции, детский голос, творческое развитие.

Abstract. The educational policy of the Republic of Kazakhstan is aimed at the implementation of pupils the intellectual, artistic, spiritual and moral education of the individual. Developing a sense of beauty, to learn to understand and appreciate works of art is necessary for the children education.

The school age is the most favorable for the intensive creative development and early musical education of a child. The development of hearing, musical memory, coordination between hearing and voice - all this contributes to the overall development and development of a creative personality. Therefore, the development of singing skills in children at this age through certain methods and techniques is important and requires solutions from the first days of school.

This article discusses the theoretical foundations of the formation of singing skills among schoolchildren, in which the issues of the educational significance of music and singing in a child's life are examined, a characteristic of the singing activity of children is given, age characteristics, and processes of active development are considered.

Key words: singing skills, articulations, children's voice, creative development.

Қазіргі таңда педагог-музыканттардың эстетикалық тәрбие мен білім беруінде вокалды-хор өнері арқылы балалардың шығармашылыққа деген қызығушылығының артып келе жатқанын байқаймыз. Елімізде жас ұрпаққа кең ауқымда жан-жақты тәрбие беру мәселесіне аса зор мән берілуі де уақыт талабы. Әр баланың бойындағы талап-талғамдарын арттырып, өмірге деген жақсы қасиеттерін, құштарлық сезімдерін байытып, әсіресе рухани қазынасын барынша молайтып, күш-қуатын, жігерін шыңдау – басты міндет. Міне, сондықтан да ән айту өнерін оқу-тәрбие үрдісінде қолданып жалпы өнер әлеміне жаңаша көзқарастар қалыптастырып, жаңа бағыт-бағдарға ие болу арқылы жас ұрпақты тәрбиелеуге болады. Оқушылардың музыка өнеріне деген іс-тәжірибе арқылы қызығушылығын сезімдік тұрғыда дамыта білу, жеке бастың рухани негізін қалыптастыру болғандықтан ұстаздың тәжірибесі өте үлкен

орын алатыны белгілі. Ән табиғатынан халық тарихымен бірге туып, етене өскен өнер қырын, сол өнердің ел өмірі мен еншілестігін, үндестігін көреміз. Осы орайда мектеп оқушыларының вокалды-хор тәрбиесінің проблемасы әр кезде де өзектілігін жоғалтқан емес.

Музыкалық білім беру саласындағы қазіргі ғылыми зерттеулер мен көптеген мектепке дейінгі және мектеп мекемелерінің тәжірибесіне сүйенсек вокал - балалардың жан-жақты білімді болуына үлкен септігін тигізеді. Ән айту - музыкалық өнердің басты бастапқы түрі болғандықтан бала-бақша, мектеп, кәсіби ұжымдарда оқытып, ән айту үшін дыбысты таза, дұрыс айтуға, дұрыс дем алуға, ансамбльмен жұмыс жасауға үйретеді. Ән айтуда балалардың музыкалық біліктілігін, есте сақтау қабілетін арттырып, ырғақты сезінуі мен жалпы ойлау қабілетін жақсартады. Ең тұйық баланың өзі әнді естігенде көңіл-күйі өзгеріп, музыкаға деген қызығушылығы оянады. Ән айтуды жүйемен оқу - баланы мәдениет пен эстетикаға тәрбиелеп, Отанға, қоршаған ортаға деген сүйіспеншілігін арттырады [1].

Жас буынның вокалдық тәрбие мәселелерін Гладко, Н. Тевлина, Н. Черноиваненко, Л. Дмитриева, О. Апраксина, Л. Безбородова, Г. Стулова және т.б. жетекші педагогтардың еңбектерінде қарастырылғын. Ал, балалардың дауыс ерекшелігінің дамуының негізгі кезеңдерін Д. Б. Эльконина ерекшеліктеріне қарай үш топқа бөледі:

- Мектепке дейінгі балалық шақ (туғаннан 6-7 жасқа дейін);
- Бастауыш мектеп жасы (7-ден 10-11-ге дейін, бірінші сыныптан төртінші сыныпқа дейін);
- Орта және үлкен мектеп жасы (11-ден 16-17 жасқа дейін, бесінші сыныптан он бірінші сыныпқа дейін).

Баланың жас шамасы мен психологиялық сипаттамалары белгілі бір уақыт аралығында қабылданған білім беру жүйесімен анықталады. Балалардың дауысы жоғары болып келеді. Күміс көмейлік пен жоғары дауыс сынғыры балалардың дауысына ерекше сипат береді[2].

Балалардың көмекейі жоғары орналасады. Үлкендердікіне қарағанда 2-2,5 есеге кішірек. Көмейдің шеміршегі икемді, жұмсақ, толықтай қалыптаспаған. Сондықтанда балалардың көмейі икемділігі мен ерекшеленеді. Көмейдің бұлшық еттері әлсіз. Балалардың дауыс қыртыстары қысқа, дауыс қыртыстарын жалғап тұрған бұлшық ет қана болады. 11-12 –ге келген шақта вокалдық бұлшық ет дауыс қыртыстарының орнын басып, қалыптаса бастайды. Көп балаларда 9-10 жасқа дейін ән айтқан уақытта дауыс қыртыстарының икемге келетін бір шеті ғана қозғалып, толықтай жанаспайды. Дыбыс тек диапазондық жағынан фальцеттік типпен ғана шығады, дауыс бір ғана регистрден тұрады – ол дауыстық регистр. Дауыс бұлшық еттері толық дамымаған, дауыс диапазоны шектеулі ғана. Бұл жастағы балалардың

диапазоны шамамен бір октаваны ғана алады. Бірінші октаваның до нотасын әрең күшпен алады[3].

Лабораториялық зерттеулерге сүйенсек, балалардың дауысының қалыптасуы кеуде регистрінің типі бойынша жүзеге асады екен. Бұл кезде дыбысты тек кіші октавада ғана айта алады. Бұндай балалардың дауыс диапазондары өте аз болып келеді – бірнеше тон ғана болады. Ән айтқанда дауыс қыртыстары аралас регистрдің типі бойынша қозғалып тұратын балалар да кездеседі. Бірақ жалпы алғанда балаларда фальцеттік дауыс болады. Дем алатын бұлшық еттері әлсіз болғандықтан ересек балаларға қарағанда дауыстың күші аз. Балалардың дауыстары 10 жастан бастап жоғары және төмен болып 2 түрде дифференцияланылады. Қыздардың жоғарғы дауыстарын – сопрано, ал ұлдардікін тенор-дискант деп атайды. Сопрано мен дискант диапазонын, қыздар мен ұлдардың альті бір-бірімен келеді. Дауысты жоғары және төменге бөлу кезеңі 3 сыныпта басталып, 4-5-ші сыныптарда айшықтала бастайды. Мектепке дейінгі шақта дауыс қалыптаспаған, дауыс бұлшық еті ағзамен бірге өсіп катаяды. Бұл жастағы балалармен жұмыс жасағанда ең алдымен әр баланың диапазонын анықтап, жүйелі түрде дауыс бұлшық етін шынықтыру қажет. Балалардың дауыс диапазоны өсе келе қалыптасады. Мысалы олардың ән айтатын диапазоны бірінші октаваның «ре» нотасынан екінші октаваның «до» нотасына дейінгі аралықты алады. Ал жұмыс істейтін диапазон бірінші октаваның «ми-си» аралығы[4].

Ән айтатын дауысты музыкалық аспаппен салыстырып жатады. Сондықтанда ән айтатын дауыстың дұрыс дамуы үшін баланың дауысын дұрыс қойып үйрету керек. Балалардың жас ерекшеліктеріне сай түрлі жаттығулар жасатылу қажет. Ән айтып тұрып пассивті қимыл, ритммен оқыту, сөзді таза интонациялау т.б. Бұл жаттығулар тілдерінен ақауы бар балаларға жақсы көмектеседі.

Ән айтпас бұрын балалардың қандай дауысқа ие екендігінде әр баланың диапазонын, дауыс тембрін, үлгідегі дыбыстарды айта білуін, тесситураға төтеп беру қабілетін сонымен қатар өтпелі регистрлік тонды ексере отырып анықтаған абзал. Балаларды ән өнеріне баулуда тәжірибеде қолданылатын арнайы ән жаттығуларының алатын орны ерекше. Сабақтың мақсатына сай, өз орнын тауып қолданылған жаттығулар тек дауыс аппаратын ән айтуға дайындап қана қоймай,

белгілі бір орындаушылық шеберлікті дамытуға байланысты дағдыны қалыптастырады. Вокалдық жаттығулар әнді орындау алдында іске асырылады. Алғашқы орындалатын жаттығу жай екіпінде айтылып, оқушылардың сезіміне әсер ететін болуы тиіс. Балалар ән айтудың көркемдік немесе техникалық қағидасын тек қана әртүрлі буындардың жиынтығынан тұратын жаттығулардан гөрі белгілі бір мазмұны бар әуендер арқылы тезірек қабылдайды. Қазіргі кезде музыка пәні мұғалімдер өз тәжірибелерінде мұндай ән жаттығуларын жиі қолданып елеулі нәтижеге жетіп жүр. Жұмыстың бұл түріне керекті әуендерді халық әндерінен, балаларға арналған, кейбір жағдайда практикада пайдаланып жүрген жаттығулардың бірін сөз тексімен айту арқылы қолдануға болады. Балалармен дауыс жаттығуларын жасауда ең алдымен жеке дыбыстан қалыптасқан «ку-ку» (кіші терция), «ле-ле» (прима) т.б. жаттығуларды жасау арқылы таза дыбыс пен бұлшық етті шынықтыруға қол жеткізуге болады. Дауысты бірте-бірте әншінің диапазонының ортасында болатын қарапайым дыбыстардан бастап, біртіндеп жоғары және төмен қарай кеңейтіп, артық күш салмай, абайлап және бірте-бірте жаттықтыру керек. Мұндай әдіс дауыстың диапазонын кеңейтіп, дауыс концентрациясын анықтайды. Әдістің негізін қалаған М. И. Глинка.[4]

Балалардың ән айту барысында игереген эмоционалды тәжірибесін алуан түрлі репертуарлар арқылы қол жеткіземіз. Мұғалім баланың ән айтқанда қысылып-қымтарылмай тұруын қадағалау керек. Дыбыс қысылып шықпауы абзал. Балаларды шынайы, әндете билетіп, жеңіл ән айтуға үйрету керек. Балаларды өз дауысының күшін қадағалап, өз дауысын өзі басқаратындай тәрбиелеу керек. Жұмыс барысында көптеген қателіктер бой алады. Музыкалық қабілеті жоғары балалардың өзінде көптеген мәселелер бой алу мүмкін: ырғақты сезіне алмау, демді дұрыс алмау, қатты музыка әсерінен тембірін жоғалту т.б. бұл кезең өте үлкен қажырлы еңбекті, уақытты талап етеді. Әнді таза айту үшін үлкен зейін керек. Тәжірибеге сүйенсек бір сыныпта нотаны төмендетіп, дұрыс түспей айтатын 5-6 бала кездеседі. Олармен жеке-жеке көп уақыт бөліп қажырлы жұмыс жасауды қажет етеді[5].

Вокалды дұрыс ән айту барысында балалар мынадай жетістіктерге ие болады және келесі вокалды дағдылар қалыптасады: ешқандай қысымсыз ән айтады; дұрыс дем алады; сөзді таза, анық айтады; мелодияны дұрыс жеткізе біледі; ыңғайына қарай қатты және ақырын айтады; ұжыммен де жеке де ыңғайлы диапазонда шығармасын орындайды; ән айту кезінде дұрыс тұру тәртібін игереді. Айта кетсек, мектеп жасындағы балалардың ән айтуда қалыптасатын негізгі вокалдық дағдылары:

- Тыныс алу;

- Артикуляция;
- Дұрыс дыбыс шығару;
- Резонанцияға бөлуді құрайды[6].

Музыкадағы басты нәрсе - бұл сезім, көңіл-күй, эмоциялардың көрінісі. Ән баланың сезіміне әсер етсе, мұғалім оны шындыққа эмоционалды, оң көзқараспен тәрбиелейді. Осы тұрғыда балалар әндерінің репертуары табиғат, балалар шығармашылығы, мектеп, ойын, мерекелік, қоғамдық және басқа да тақырыптар бойынша әртүрлі болуы керек. Мектеп бағдарламасында әндер белгілі бір принциптерге сәйкес таңдалады.

- 1) Өлеңдер мәтіннің мазмұнына қатысты өте көркем, мазмұнды болуы
- 2) Ән әуендері қарапайым, жарқын және әртүрлі сипатта болуы
- 3) Әннің тақырыптары әртүрлі, мағынасы қарапайым түрде балаларға түсінікті болуы
- 4) Әннің әуендері оқушылардың вокалды қабілеттеріне сәйкес болуы
- 5) Әндердің қысқа музыкалық фразалардан тұруы
- 6) Негізгі өлшем 2/4, ал әуен толық немесе жарты нотамен аяқталуы[7].

Осылайша мұғалім баланың психологиялық және жас ерекшелігін ескере отырып тәлім беріп, түрлі репертуарлар арқылы баланың қызығушылығын арттырып, музыкаға деген махаббатын еселейді. Әнді дұрыс айтуда дауыс аппаратының қызметін жақсартып, жағымды тембрді, бала дауысының музыкалық есту қабілетін қалыптастырады. Әртүрлі репертуармен жұмыс жасаған баланың мінезінің эмоционалдық айшықтығы басқа балаларға қарағанда басымырақ келеді. Вокалмен жұмыс жасаған баланың дикция-артикуляциясы анық болып, таза сөйлейді, ойлау қабілеті жоғарғы деңгейде жұмыс жасайды. Сол себепті, ән айту музыка әлемінде де өмірде де баланың тұлға ретінде дұрыс қалыптасуына септігін тигізетін құрал, өнердің ерекше, шұғылдануға қол жетімді саласы. Қазіргі жағдайда вокалдық әншілік тәрбиенің негізінде қазақтың профессионалды ән салу дәстүрі бірін-бірі толықтыра жалғаса бермек. Негізгі бағыт жас ұрпақты жан-жақты, рухани дүниесі бай еліміздің білікті азаматы етіп даярлауда.

Пайданылған әдебиеттер:

- 1 Апетян М. К. Психологические и возрастные особенности младшего школьника // Молодой ученый №14, 2014. – 243 Б.
- 2 Битус А.Ф. Певческая азбука ребенка Минск: Тетра Системс, 2011 - 18 Б.

- 3 Гладкая С. "О формировании певческих навыков на уроках музыки в начальных классах в кн. "Музыкальное воспитание в школе". Выпуск 1 Москва - 1989.- 67 Б.
- 4 «Детский голос» (Экспериментальные исследования) под редакцией В.Н. Шацкой. Издательство «Педагогика», Москва, 1970. – 46 -49 Б.
- 5 Кабалевский Д.Б, Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы. - М., 1994. – 15 Б.
- 6 Махамбетова А. И. Система детского эстетического воспитания А. и С. Раимбергеновых/ Музыкальное образование в Казахстане (хрестоматия). Сост.: Р. Р. Джердималиева, А. А. Момбек, З. Р. Ахметова, Алматы, 2004.- 5 Б.
- 7 Бірімғазина Л.У., Жексембекова М.Ы. Болашақ музыка мұғалімінің вокалды-әншілік дағдыларын қалыптастырудың жолдары // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, серия «Көркемөнер пәнінің оқыту жүйесі: өнер теориясы - әдістемесі» №4 (53), 2017.- 94-99 Б.